

Uusi Unkarin historia suomalaisille – viimeinkin

Anssi HALMESVIRTA–Petteri LAIHONEN

”Suomalaiset ovat toki kiinnostuneet Unkarista ja huomaan heidän usein pitävän unkarilaisista. Suomalaiset tuntevatkin meidät jotenkin. Olisi kuitenkin ehkä helpompaa tulla tähän työhön [Unkarin tiede- ja kulttuuri-keskuksen johtoon] jos he eivät tietäisi meistä mitään. Nimittäin siinä, mitä he ’tietävät’ meistä on paljon pinnallista ja kliseistä.” (Éva Pap, Népszabadság 6.11.2004).

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisi viime marraskuussa kauan odotetun Unkari-yleisteoksen.¹ Se jatkaa niiden puolijuhlallisen ulkoasun saaneiden teosten sarjaa, jossa ovat ilmestyneet vastaavat esitykset muun muassa Karjalasta, Inkeristä, Lapista ja Virosta. Sarjan tarkoituksena on ollut verrattain laajasti ja yleistajuisesti esitellä myös ’sukukansojemme’ maita, kieltä, historiaa ja kulttuuria nykytietämyksen ja uusien tulkintojen valossa ilman aiemmin näyttökulmaa enemmän tai vähemmän vääristänyttä itsesensuuria ja ideologisia vääristymiä. Unkari-kirjan ilmestyminen ajoittui sopivasti samalle vuodelle, kun maa liittyi Euroopan Unioniin ja sen siis voisi odottaa hyvin palvelevan sellaista lukevaa yleisöä, joka on kiinnostunut maan vaiheista itäisessä Keski-Euroopassa. Tietoa Unkarin EU-integraatioprosessista tosin saa etsiä muista lähteistä, sillä sitä ei ole teokseen ehditty sisällyttää.

Lähimmän vertauskohteen Unkari-kirjalle luo Seppo Zetterbergin vuonna 1995 toimittama Viro-teos. Nämä lähes neljäsataasivuiset nitteet ovat päällisin puolin jokseenkin samanlaiset, ja eräs yhteinen piirre pistää heti silmään: vaikka niillä on kaunis, historiallisesta litografiasta editoitu päällyslehti ja isokokaisen kovakantisen teoksen arvo-

¹ Unkari. Maa, kansa, historia. Toim. Juhani Huotari ja Olli Vehviläinen. Helsinki: SKS, Gummerus, 2004.

kas ilme, kumpaisenkin kuvitus on tylyn mustavalkoinen, mikä on erityisen valitettavaa Unkarin osalta, sillä esimerkiksi sen keskiajan ja renessanssin upeat dokumentit ja taideteokset näyttävät nyt kalsean harmailta. Eikö tällaisten historiateosten kuvituksiin olisi voinut uhrata edes värikuvaliitteen verran enemmän? Puolustukseksi on tosin heti todettava, ettei unkarilaisilta kustantajilta ole liiennyt Unkarissa ilmestyneille Suomen historioille edes mustavalkoista kuvitusta.

Sisällöllisesti Viro ja Unkari-teokset ovat yllättävän erilaiset ja Viro-teoksen eduksi. Vaikka Unkari-teoksen, toisin kuin Viroa koskevan, otsikossa ei kulttuuria erikseen pääteemana mainitakaan, johdannossa sitä kuitenkin luvataan historian rinnalla kunnolla annostella. Mutta kun Viro-teos esittelee monet kulttuurin osa-alueet kansankulttuurista korkeakulttuurin eri muotoihin, suomalaiselle virolaista vieraampi unkarilainen kulttuuri tulee Unkari-kirjassa kaikinensa käsitellyksi vain historiallisten katsausten lyhyissä väli- ja loppujaksoissa ja joissain kuvateksteissä, ja erityisesti uusimman ajan ja lähihistorian kulttuuri-ilmiöt jäävät poliittisen ja taloudellisen kehityksen jalkoihin.

Syynä Unkari-kirjan painottumiseen poliittiseen historiaan on sekin, että keskeisen historiallisen annin kirjoittajat ovat poliittisen historian tutkijoita, johtotähtenään emeritus professori Olli Vehviläinen, filosofian lisensiaatti Juhani Huotari ja maisteri Tenho Takalo vanavedessään. Opetusneuvos Olli Lampisen harteille on jäänyt Unkarin naapurivaltioissa elävien unkarilaisvähemmistöjen kohtalo ja fennougristi, professori Johanna Laaksolle Wienistä unkarin kielen esittely. Ymmärrettävää on, että kun viimeisestä suomenkielisestä Unkarin historian yleisesityksestä on kulunut niinkin kauan kuin 68 vuotta, monet sen tapahtumat ja ilmiöt vaativat kokonaan uuden selityksensä ja lähihistoria itse asiassa ensimmäiset historiankirjoittajansa. Kysymys on paljolti vanhojen käsitysten oikaisemisesta ja kokonaan uuden tiedon kokoamisesta ja jakamisesta. Tehtävä on siis ollut haastava varsinkin, kun unkarilaisten historioitsijoiden piirissä vallitseva, järjestelmänvaihdoksen jälkeinen politisoituminen on poikunut yhtä monta tulkintaa kuin on johtavia puolueita ja akateeminen historiankirjoitus on joutunut kilpailemaan populistisen historian yltärinton kanssa. Miten siis kuoria suomalaisille lukijoille tutkimuksen kerma päältä?

Kirjoittajat ovat turvautuneet pääasiassa uusiin, joskaan ei aivan uusimpiin, enimmäkseen unkarilaisiin tutkimuksiin ja yleisesityksiin, mikä valinta on lähtökohtaisesti siinä mielessä oikeutettu, että paikallisten tutkijain voi olettaa tuntevan oman maansa historian paremmin

kuin ulkopuolisten, vaikka huomattavia poikkeuksia löytyy varsinkin Saksasta ja Itävallasta.² Varsinkin uusimman ja lähihistorian artikkeleiden lähdeluetteloihin olisivat kuuluneet unkarilaisten itsensä julkaisemat englanninkieliset dokumenttijulkaisut, kuten esimerkiksi vertailun vuoksi suomalaisia kiinnostavat Unkarin valvontakomission paperit³, uusin vieraskielinen tai unkarista käännetty dokumentoitu tutkimus⁴ sekä 1900-luvun historian dokumenttikokoelma⁵. Samoin voidaan kysyä, olisiko nuoremman, länsimaisen historiankirjoituksen moderneja virtauksia kiinteämmin seurailevan unkarilaisen tutkijapolven uusimpia tulkintoja voitu käyttää hyväksi. Erityissijan olisi varauksetta ansainnut Ignác Romsicsin neutraali *Hungary in the Twentieth Century*⁶ ja mukaan olisivat eittämättä kuuluneet – vai eivätkö ehtineet? – uutta sosiaalishistoriaa edustava Tibor Valuchin *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*⁷ sekä Unkarin maatalouden historian juhlateos *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*⁸. Unkarilaisten uusin kronikka⁹ olisi myös voinut tarjota maukkaita höysteitä välillä kuivakkaan poliittiseen historiaan. Yleisemmin ottaen uusimman tutkimuksen avulla olisi monissa kysymyksissä kansainvälinen aspekti ja Unkarin vertailu muun muassa lähinaapureihin ja/tai toisiin Neuvostoliiton satelliitteihin sekä maan asema toisen maailmansodan jälkeisessä suurvaltapolitiikassa – pelinappulana ja pelissä liikkumatilaa hakevana – tullut paremmin yleispoliittisella tasolla ymmärretyksi. Kulttuurihistorian puutteista on vielä erikseen mainittava, että vaikka Unkarin tuhatvuotisen historian loistelijas juhlinta (*Millennium*, 1896) ja

² Ks. esim. vuosien 1848–49 vallankumouksen osalta: Die ungarische Revolution von 1848/49. Hrsg. Holger Fischer. Hamburg: Krämer, 1999.

³ Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947. Eds. István Vida–Bendegúz Gergő Cseh. Budapest: MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2000.

⁴ Erityisesti defintiivinen The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents. Eds. Csaba Békés, Malcolm Byrne, János M. Rainer. Budapest: CEU Press, 2002.

⁵ Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999, I–II. Szerk. Romsics, Ignác. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

⁶ Romsics, Ignác: *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Osiris, 1999.

⁷ Valuch, Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris, 2002.

⁸ Estók, J.–Fehér, Gy.–Gunst, P.–Varga, Zs.: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2003.

⁹ *A magyarok krónikája*. Szerk. Glatz, Ferenc. Gütersloh: Officina Nova, 1996.

sen ideologinen tausta tuleekin teoksen keskivaiheilla hyvin analysoiduksi, aikakauden merkittävät taiteelliset saavutukset jäävät valitettavan vähälle huomiolle. Olihan unkarilaisilla taiteilijoilla ja arkkitehteillä kiinteitä yhteyksiä myös Suomen taiteen kultakauden mestareihin.¹⁰

Takalon osuus Unkarin esihistoriasta Wienin kongressiin saakka edustaa vankkaa, traditionaalista ja unkarilaisvaikutteista historiaa. Päärooleissa esiintyvät dynastiat, kuninkaas ja muut ruhtinaat toisensa perään ja yhteiskunnan tuottavien säätyjen ja maaorjien osaksi jää raataa resurssit lähes jatkuvan sodankäynnin tarpeisiin. Historiallisen Unkarin asema kristikunnan etuvartiona ensin Turkkiä, myöhemmin Lännen 'edistyksen' ja Idän 'takapajuisuuden' välissä, on tekstissä läpi-lyövä teema. Eurooppalaista sivistystä puolustava missio korostuu myös Takalon siellä täällä mainiosti esille nostamassa unkarilaisessa historiankirjoituksessa. Keskiäajalla synnytetty hunni-legenda yhdistettiin aina uudelleen poliittiseen historiaan, kun haluttiin luoda kuva Unkarin keskiaikaisen kuningaskunnan jatkuvuudesta aina 1900-luvulle. Vaikka Mohácsin tappion jälkeen Unkarin 'kohtaloksi' tuli, "ettei se voinut enää koskaan olla suuri", tuon suuruuden muiston vaaliminen ja sen jonkin asteinen palauttaminen pysyivät unkarilaisten päätavoitteina vielä revisionistisen ulkopoliittikan kaudella, 1920–1930-luvuilla. Näistä illuusioista ja niiden seurauksista saivat unkarilaiset, niin kuin unkarilaistamispolitiikan kouriin joutuneet vähemmistökansallisuudetkin, myöhemmin tavattomasti kärsiä.

Jos kohta Takalon esitys onkin välistä dynastisen politiikan intriigin kirjaamista eivätkä hänen otteessaan juurikaan tunnu historian revision (menteliteettihistoria, mikrohistoria ja uusi aatehistoria) vaikutukset, se kuitenkin onnistuu luomaan historian eri osa-alueita detajoidusti valottamalla kattavan ja jäntevän kokonaiskuvan. Mieltä kiinnittävät yleistyksset niin talous-, sosiaali-, kulttuuri-, kuin kirkkohistoriastakin pääsevät esiin poliittisen kehityksen päälinjojen takaa. Saamme muun muassa tietää, miten Unkari oli ennen Amerikan löytämistä Euroopan suurin kullin ja hopean tuottaja, miten sen väestöstä 1700-luvun alussa oli 4/5 maaorjia, miten renessanssi kukoisti legendaarisen Mátyás -kuninkaan aikana ja miten Unkari oli uuden ajan alussa tunnustuksellisesti yllättävän kirjava maa. Takalon paikoittain tyylikkään ja vivahteikkaan kerronnan rinnalla on harmillista nähdä, miten eritasoisia teoksessa merkittävää lisätietoa

---

¹⁰ Ks. Finnmagyar. Suomen ja Unkarin taidesuhteet 1900–1920. Helsinki: Gallen-Kallela Museo, 2004.

antavat kartat ja kaaviot ovat. Selkeydessään ja informaatioarvoltaan paikkaansa puolustaa hyvin sivun 51 kartta Unkarin taloudesta 1300-luvulla, mutta sivun 41 kaavio feodaaliyhteiskunnasta ja erityisesti sivun 62 kuvio Budasta ja Pestistä keskiajalla vaativat jo suurennuslasin käyttöä. Toimittajien lienee lopulta ollut vaikea huomata ja korjauttaa tällaisia yksityiskohtia ja heidän teknisen työnsä jälki on kaiken kaikkiaan varsin hyvää, sillä erityyppisiä pikkuvirheitä ei löytynyt häiriöksi asti.

Tultaessa ajanjaksolle Wienin kongressista ensimmäiseen maailmansotaan ja kaksoismonarkian hajoamiseen, tekstin rytmi muuttuu Huotarin käsissä kiivaammaksi. Taloudellista kehitystä kuvaavassa luvussa mukaan pyrkivät myös poliittiset voimat, ja talous ja politiikka alkavat marssia rinta rinnan välillä epätahdissakin, ja kun joukkoon on pitänyt mahduttaa vielä otteita kulttuurihistoriasta, tematiikka alkaa sekoittua ja kokonaisuuden hallinta lipsua. Tästä huolimatta Huotari onnistuu jäntevän yleisvaikutelman luomisessa, mitä tukevat sellaisetkin Unkarin 1800-luvun alun yhteiskunnallista tilannetta koskevat yleistyksiset kuin ”maata hallitsivat suurtilalliset ja kirkkoruhtinaat, jotka keräsivät ylelliseen elämäntapaansa tarvittavat varat lähinnä alustalaisten päivätöistä” (s.133). Modernia marxilaista tyyliä lähennellen historian liikuttajiksi esittäytyvät yhteiskuntaluokkien väliset, monesti alkuunsa tukahdutetut konfliktit ja ’alistavien’ valtarakenteitten voima, mikä tukki tiet ’välttämättömiltä’ reformeilta. Huotarin ansioksi on luettava, ettei hän suinkaan ole kritiikkittömästi perinteisten unkarilaisten tulkintojen kannalla, minkä huomaa silmiinpistävästi muun muassa siitä, että hän nimittää sekä vuosien 1848–49 epäonnistuneen vallankumouksen seuraamuksia että kylmää sotaa käsittelevässä jaksossaan vuoden 1956 kansannousun jälkeistä restauraatiovaihetta ”kurinpalautukseksi” unkarilaisille.¹¹ Yleisemminkin Huotari karsastaa unkarilaiselle nationalismille ja sen historiankirjoitukselle edelleen ominaisia myötätunnon osoituksia ”herkälle kansallistunnonle” ja itsekkäille kansallisille pyyteille. Hän ei liioin piirrä kovin myönteistä kuvaa unkarilaisten toissa vuosisadan vaihteen ”megalomaniasta”, mikä näkyi selvimmin Unkarin suurvalta-myytin ja unkarilaisten rodullisen ’ylemmyyden’ – jopa arjalaisiin verrattuna! – propagoimisena sekä vähemmistökansallisuuksia vastaan suunnattuna assimilaatiopolitiikkana, jonka eräs varhainen suuntaus oli myös 1870-luvun

¹¹ Vrt. Huszár, Tibor–Szabó, János: Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézménysülése 1956–1962. Budapest: Zrínyi, 1999.

puolivälissä Unkarissa majailleen Antti Jalavan merkille panema *grünwaldismi*. Tällaisen valtionalismin kanssa Huotari loihtii tehokkaan kontrastin huomauttamalla lakonisesti 'onnellisten rauhan aikojen' (1867–1914) sosiaalisten ongelmien – vuonna 1900 luvultaan 4,5 miljoonaisen maaseutuköyhälistön rikkumaton puutteenalaisuus, massasiirtolaisuus, teollisuustyöväen ahdinko, kaupunkikurjaliston synty ja kasvu – tultua maassa lakaistuksi maton alle. Tästä laajasta ongelmakentästä ja erityisesti sen demografiasta olisi mieluusti tullut valaistuksi syvemältäkin.¹²

Merkillepantavaa Huotarin kirjoittamassa jaksossa on, miten hän välttää ottamasta selvää kantaa eräisiin kiintoisiin historiallisiin kiistakysymyksiin, joista on kansainvälisestikin väitely. Vai onko ne hänelle itsestäänselvyys? Otettakoon tässä vain pari esimerkkiä. Unkarin modernisaation vakavat ongelmat Huotari kyllä nostaa esiin, mutta ei vastaa siihen helposti mieleen tulevaan kysymykseen, miten Unkari niistä ylipäänsä selvisi. Jotkut länsimaiset tutkijat, muiden muassa Alan Sked ja Roger Price, korostavat valtion ja kirkon liittoa kaksoismonarkian alamaisten sosiaalistamisessa uskonnollisperusteisen kasvatuksen ja koulutuksen avulla, Huotari puolestaan mainitsee kansanvalistuksen hitaan etenemisen melkein pä ohimennen. Kysymys Unkarin vallankumouksen ja vapaussodan vertailukelpoisuudesta 'hullun vuoden' muihin eurooppalaisiin vallankumouksiin ei sekään nouse Huotarin tekstissä mitenkään esille, eikä lähde kiistelemään, mistä syistä kaksoismonarkia ensimmäisen maailmansodan jälkeen romahti, vaan selitystehtävä jää Vehviläiselle, jonka osaksi on langennut kirjoittaa Unkarin maailmansotien välisestä ajasta.

Vehviläisen ratkaisu hajoamisongelmaan on pohjimmiltaan aatteellis-poliittinen: kansallisuusaatteen poliittinen toteutuminen – kaksoismonarkian 'perillisten' itsenäistyminen – oli Itä- ja Keski-Euroopassa pitkäkestoinen prosessi. Sen kiihokkeena oli kaksoismonarkian valtaeliitin ja erityisesti sen "kansalliskiihkoisen" unkarilaisen osan "sokeus" sekä vähemmistöjen pyrkimyksille että talouden ja yhteiskunnan ratkaisuja vaativille ongelmille. Kuitenkin vasta katastrofin ollessa käsillä vuonna 1918 kansallisuuksien itsenäisyysvaatimukset todella aktualisoituivat. Alan Skedin kiistanalaisessa teoksessaan *The*

---

¹² Uusin tematiikkaa käsittelevä yliopistollinen käsikirja on Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely, András. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

*Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815–1918*¹³ esittämä näkemys ensimmäisen maailmansodan sotilaallisen tappion romahduttamisvaikutuksesta ei täten saa Vehviläisen täyttä tukea eikä kyseinen teos ole hänen lähdeluettelossakaan, vaan hän on lähes samoilla linjoilla kuin Romsics *Hungary in the Twentieth Century*-teoksessa: hajoaminen oli 1800-luvun alkupuolella alkaneen nationalismin ”orgaanisen kasvuprosessin aiheuttama looginen seuraus” (s. 81). Tyypillisen konservatiivinen, vankalta kuulostava selitys. Mutta miten oli Habsburgi -valtakunnan finanssien ja taloudellisen tilan laita?

Vehviläisen tehtävä on Takalon ja Huotarin vastaaviin verrattuna kiitollisempi: kuljettaa Unkaria katastrofista toiseen ja löytää ’toiseen’ joutumiselle looginen selitys. Toisen maailmansodan lopputulosta Unkarin kannalta pohtivalta sivulta 236 luumme: ”Unkarin kohtalon määräsi sen maantieteellinen asema” Saksan ja Neuvostoliiton intressipiirien rajoilla ja Lännän ulottumattomissa. Ironista on, että juuri tuo onneton asema oli unkarilaisten itsensä mielestä kuitenkin maailman paras, joka sittemmin vuonna 1956 osoittautui Lännelle yhtä luoksepääsemättömäksi kuin Tiibet konsanaan. Jälleen Vehviläisen käsitys käy yksiin uusimpien unkarilaisten tulkintojen kanssa. Toteaahan sotahistorioitsija Szakály Sándor¹⁴ Unkarin jääneen ennen toista maailmansotaa jälleen ”Euroopan ongelmien risteykseen” (s. 136). Kaikkina aikoina sotilaspoliittinen tilanne oli ollut Unkarin kannalta sellainen, että sotaa käytiin sitäkin vastaan. Saadakseen Trianonin sanelurauhan (1920) ’vääryydet oikaistuiksi’ maan johto asetui toisessa maailmansodassa (1941) Saksan rinnalle eikä katastrofin lähestyessä löytänyt – eikä miehitysoloissa olisi lopulta voinutkaan löytää – tietä ulos liittolaisen kuolemansyleilystä. Analogiat Suomen, jopa Ruotsin ratkaisuihin, joita ex-pääministeri István Bethlen sodanaikaisessa Unkarin ulkopoliittikan kritiikissään viljeli, olivat pahasti ontuvia. Hänen tilityksensä ei kuitenkaan ollut kirjallista ilmausta siitä unkarilaisille tyypillisestä ”nostalgisesta historismista”, jonka läpitunkemaksi Vehviläinen tyylikkäästi tiivistäen 1920–30-lukujen Unkarin kulttuuria luonnehtii.

Unkarin toisen maailmansodan jälkeisen rajujen käännteiden – Moskovasta kauko-ohjatusta, kommunistisesta diktatuurista (Rákosin valta-aika) puolidiktatorisen sosialismin (Kádárin valta-aika) kautta kapitalismiin – kuvaamisessa Huotarilla on ollut Unkari-teoksen kirjoitta-

¹³ Sked, Alan: *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815–1918*. New York: Longman, 1989.

¹⁴ Szakály, Sándor: *Volt-e alternatíva?* Budapest: Ister, 2000.

jista vaikein tehtävä. Unkarin, siinä missä esimerkiksi entisen Itä-Saksankin, kylmän sodan ajan tapahtumat ovat joutuneet niin ankaran ja värikkään uudelleen tulkinnan kohteiksi, että suomalaisella historioitsijalla on vaikeuksia pysyä perässä. Erityisen kriittisten vaiheiden, kuten 1956 kansannousun, tutkimiseksi on Unkarissa perustettu erityisiä laitoksia, jotka syytävät julkaisuja liukuhihnalta. Monet niistä, kuten juuri 1956-tutkimuslaitoksen tuotteet, on Huotari kylmästi ohittanut ja tukeutunut suhteellisen niukkaankin (33) valikoimaan tutkimuskirjallisuutta ja -artikkeleita. Hänen otteensa on aiempaa (puolue) poliittis-painotteisempi ja sosialistinen kulttuuri jää aina vain sivummalle, vaikka juuri se on joutunut viime aikoina erityisen uudelleen arvioinnin kohteeksi. On toisaalta luonnollista, että puoluehistoria ja kommunistien strategiat ja taktiikat korostuvat, olihan Unkari yksipuoluediktatuuri sen jälkeen (1948), kun 'taantumuksen' viimeinenkin linnake, katolinen kirkko, oli pantu ojennukseen. 'Uuden, uljaamman ajan' alku onkin sitten korutonta kertomaa. Ei riittänyt, että varsinaisten sodassa kaatuneitten (115 000) lisäksi unkarilaisia vietiin sotavangeiksi yksin Neuvostoliittoon 600 000, joista 200 000 (!) menehtyi ja että juutalaisia tuhottiin noin 600 000, itse uusi järjestelmä, jonka oikeuslaitoksesta laillisuus kuoli, ryhtyi järjestelmällisesti vainoamaan epäilyttäviä kansalaisiaan. Pelko proletariaatin diktatuurista osoittautui aiheelliseksi. Ihmisiä tuomittiin näytösoikeudenkäynneissä, internoitiin, heitä kytättiin, pakotettiin yhteen jos toiseenkin 'uudistukseen' (sovjetisointi, jättiläismäinen teollistaminen ja maatalouden kollektivisointi) ja kokeiluun. Ja kun osa kansasta sai tästä kaikesta tarpeekseen ja nousi vaatimaan demokraattisempaa sosialismia (1956), yritys tyylysti tukahdutettiin, mitä seurasi kádárilaiten puhdistusten ajanjakso (vuoteen 1962), jonka aikana taas jahdattiin, internoitiin ja hirtettiin kansan parhaita aineksia.

Huotarin ripeän kerronnan vaiheilta nousee paljon problemaattisia seikkoja, joista tässä ei ole mahdollista arvioida kuin kolmea. Ensinnäkin voidaan ihmetellä, miksi Huotari antaa loka-marraskuun 1956 vaihteen tapahtumille epiteetin 'kansannousu' eikä käytä monien unkarilaisten ja läntisten tutkijain omaksumaa termiä 'vallankumous'. Koska Huotaria ei asiaa problematisoi, on aihetta kysyä täyttikö 'kansannousu' 'vallankumouksen' ehdot? Vallankumouksellinen tilannehan syntyy silloin, kun hallituksen vastustajat ryhtyvät demonstroimaan kaduilla ja joutuvat siellä vastakkain poliisin ja hallituksen joukkojen kanssa. Tuossa tilanteessa turvautuminen väkivaltaan on lähellä,

eritoten jos sattuu jotain drastista, mikä laukaisee toiminnan. Vallankumous kuitenkin tapahtuu vasta, kun hallituksen joukot kärsivät tappion, mikä puolestaan edellyttää suurten ihmisjoukkojen aktiivista osallistumista aseelliseen kumoustoimintaan. Unkarin 'vallankumous' ei tuohon yhtälöön sovi: siellähän kovan linjan kommunistit ja neuvostojoukot kärsivät vain väliaikaisen tappion palatakseen pian pystytämään lähes entisenlaisen järjestyksen, mikä onnistuikin suhteellisen helposti. Massat eivät seisseet kumouksen takana. Kuten Romsics uudessa artikkelikokoelmassaan, joka ei ollut kaikei ehtinyt Huotarin käyttöön, nasevasti toteaa: ”Noina kriittisinä päivinä unkarilaisten enemmistö ei ollut barrikadin kummallakaan puolella, vaan halusi yksinkertaisesti pysyä elossa; ylin käsky oli jäädä eloon, ei kuolla sankarina”¹⁵. Vähävoimaisten kumouksellisten taistelu oli toivoton ja usko voittoon perustui – jälleen kerran – illuusioihin, ei reaalipoliittisiin arvioihin, kuten Suomen tuolloinen edustajakin Budapestistä tarkkanäköisesti kotiin raportoi. Huotarin käyttämä 'kansannousu' on siis 'vallankumousta' täsmällisempi termi, sillä se jättää 'nousun' jälkeisen tilanteen auki, jolloin historioitsijalle itselleen jää tilaisuus kertoa tapahtumasarjan lopputulos. 'Kansannousu' on ehdottomasti myös moraalifilosofi Alasdair MacIntyren *Hyveiden jäljillä* -kirjassa¹⁶ käyttämää 'kapinaa' parempi.

Kádárilaisen vainon – jota jotkut kutsuvat myös 'kostoksi' – kohteiksi joutui kansannousun tukahduttamisen jälkeen kymmeniä tuhansia ihmisiä, kuolemaan tuomittiin viimeisen tiedon mukaan 341¹⁷ – Huotarin antama luku on ”noin 360”. Heistä 229 henkilöä hirtettiin nimenomaan osallisuudesta kansannousuun. Se, miten *kádárismi* pystyi legitimoimaan itsensä, on toinen mielenkiintoinen kysymys, jota Huotari sivuaa mainiten vain täystyöllisyyden ja kohtuulliset hinnat sosialismin etuina kapitalismiin verrattuna. Viimeaikaiset tutkimukset kuitenkin osoittavat, että lisääntyvä hyvinvointi ja vähitellen lisääntyvät 'vapaudet', ennen kaikkea toisen talouden harjoittaminen, jotka järjestelmä salli ja takasi, vallan hyvin tyydyttivät unkarilaisia järjestelmänvaihdokseen (1989) asti ja melkoista joukkoa vielä sen jälkeenkin. Se oli sittenkin se jokapäiväinen gulassi, joka piti järjestelmää pystyssä: liharuokien, kananmunien, maidon ja maitotuotteiden kulutus kasvoi

¹⁵ Romsics, Ignác: *Múltról a mának*. Budapest: Osiris kiadó, 2004. s. 396–397.

¹⁶ MacIntyre, Alasdair: *Hyveiden jäljillä*. Suomentanut Niko Nopponen. Helsinki: Gaudeamus, 2004.

¹⁷ *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents*. s. 375.

1960–70-luvuilla merkittävästi. Vielä 1960-luvulla elettiin kuitenkin varsin niukasti ja työntäyteisesti. Valuch Tiborin sanoin: ”Vuonna 1968 viisihenkisen (3 lasta) perheen toimeentuloon tarvittiin kahden aikuisen keskimääräiset tulot”¹⁸. Reaaliansioiden kasvaessa myös koulutuskysyntä kasvoi, mitä Unkarin oma tuotanto ei ajan mittaan kyennyt läheskään tyydyttämään. ’Jääkaappi-sosialismin’ muuttuessa ’autoilevaksi sosialismiksi’ ulkoa piti tuoda kapitalistimaista entistä enemmän ja kalliimpia tavaroita, mistä seurasi raju velkaantuminen, mihin järjestelmä sitten taloudelliselta perustaltaan kaatui.

Kolmas monia niin tutkijoita kuin maallikkojakin askarruttanut kysymys on ollut, kuinka syvälinen Unkarin järjestelmänvaihdos todella oli? Jos nyt oltiinkin liberalistisessa markkinataloudessa, missä Unkari näytettiin myytävän ulkomaisille sijoittajille, kuka siitä kotona hyötyi, ja ketkä olivat nyt maan johdossa? Vaihtuiko järjestelmän mukana myös eliitti? Huotari ei ”turbulenttia siirtymävaihetta” käsitellessään paneudu näihin kysymyksiin, vaan kiiruhtaa siitä ripeästi nykyaikaa kohti, joten joitakin täydentäviä päätelmiä sallittakoon. Eräs paljonpuhuva, Romsicsin eräessä artikkelissaan esiintuoma tosiasia on, että vaikka aivan ylintä johtoa reippaasti vaihdettiin, yrityksissä ja hallinnossa vanhan järjestelmän johtajista 4/5 säilytti paikkansa.¹⁹ Edelleen, vaikka parlamenttiedustajien kokoonpano ensimmäisissä demokraattisissa vaaleissa (1990) radikaalisti muuttui, valtion ja paikallishallinnossa vanhan *nomenklatuuran* 700 johtajasta vain noin 100 vaihtui. Poliittinen ja talouseliitti ei siis todella vaihtunut, vaan se kiersi, prosessi, jota on kestänyt ainakin vuoteen 2002. Ja vaikka kulttuurieliitin poliittis-ideologinen väri on merkittävästi vaihtunut, sen koostumuksen muuttuminen on ollut hyvin hidasta, ellei tyystin pysähtynyt. Kommunistisen eliitin tilalle oli tullut suurelta osin sama(nlainen) jälkikommunistinen eliitti. Eikä siinä kaikki: tuo sama eliitti myös torjui yritykset saattaa vanhan järjestelmän ’katastrofintekijät’ ja järjestelmänvaihdoksen aikaiset ’kahnijat’ tilille tekosistaan (*Justitia* –suunnitelma, 1990). Rauhallisen uuteen järjestelmään siirtymisen hinta oli nimenomaan opposition ja vanhan vallan edustajien välisellä, hiljaisella sopimuksella sovittu vanhojen johtajien vastuuseen saattamisen lykääminen hamaan tulevaisuuteen.

---

¹⁸ Mítoszok, legendák, tévhiték a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics, Ignác. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. s. 379.

¹⁹ Múltról a mának. s. 235–245.

Verrattaessa suomalaista Unkari-teosta esimerkiksi vastaaviin saksalaisiin²⁰ tai englanninkielisiin²¹ historian yleisesityksiin, joista monet ovat tiiviitä, taskukirjamaisia historiapakkauksia, sen ei tarvitse joukossa hävetä. Jo se, että tuollainen teos saatetaan melko suppean potentiaalisen lukijakunnan ulottuville noinkin laadukkaassa muodossa, on sinänsä mittava saavutus. Mitä sitten Unkarin kulttuurihistoriaan tulee, teos todistaa myös erillisen sellaisen tarpeesta. Toistaiseksi meidän on tyytyminen László Kósan toimittamaan yleisesitykseen²² ja kirjallisen kulttuurin osalta István Dobosin ja Tuomo Lahdelman terminologiseen sanakirjaan²³.

Kun ryhdytään tarkastelemaan professori Johanna Laakson unkarin kielen esittelyä, havaitaan sen eroavan muiden jaksojen tyylistä, sillä siinä ei pyritäkään kokonaisesitykseen, vaan pakinoidaan suomalaisten fennougristien kohtaamisista unkarin kanssa. Vaikka Laakso käsittääkin unkarin vähintään keskisuureksi kieleksi, hän käsittelee sitä suomalais-ugrilaisen kieliperheen näkökulmasta, ei omana itsenään. Tämä on harmillista, sillä yleisen, unkaria koskevan viimeaikaisen keskustelun arviointi olisi voinut, toisinaan väkinäistenkin suomi-unkari -rinnastusten sijaan, yhdistää Laakson tekstin paremmin kirjan historiajaksoihin. Nyt kieltä koskevaa on siellä täällä historian joukossa.

Esimerkiksi sukunimien muuttamisen Unkarissa Laakso kuittaa meikäläistä vastaavaksi 'unkarintamiseksi'. Unkarissa asialla oli kuitenkin eri vivahteet kuin Suomessa. Kirjassa "Nimi ja kansallisuus"²⁴ Kárády ja Kozma käyvät läpi sukunimen muuttamisen historian vuoteen 1956. Monarkian unkarilaisosissa kannatti vaihtaa nimi unkarilaiseksi, jos halusi säilyttää virkansa. Sotien välisenä aikana juutalaiselta kuulostava unkarilainenkin nimi aiheutti hankaluuksia, toisen maailmansodan jälkeen aiempi nimen (uudelleen)saksalaistaminen riitti usein aiheeksi kollektiiviseen rangaistukseen. Lisäksi olisi ollut mie-

²⁰ Esimerkiksi Holger Fischer: *Kleine Geschichte Ungarns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000.

²¹ Esimerkiksi László Kontler: *Millennium in Central Europe*. Budapest: Atlantis Publishing House, 1999.

²² Kósa, László, *A Cultural History of Hungary in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.

²³ Lahdelma, Tuomo–Dobos, István. *Epävarmat sanat*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston hungarologia –projekti, 2002.

²⁴ Kárády, Viktor–Kozma, István. *Név és nemzet: családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest: Osiris, 2002.

lenkiintoista lukea esimerkiksi unkarilaisista kadunnimistä, Unkarissa on nimittäin levinnyt tapa nimetä kadut merkittävien kansallissankarien mukaan, niinpä esimerkiksi Budapestissä on parikymmentä Petőfi –katua ja joka kyläpahasestakin löytyy Kossuth –katu. Samoin eri aikakausien nimeämisperiaatteiden sovellukset Mussolini-aukioineen ja Lenin-kaupunkeineen olisivat voineet toimia aineistoina erilaisten aikakausien aatteiden valaisuun.

Myös sosialismi ehti jättämään jälkeensä unkarin kieleen. Valitettavasti Laakso ei kiinnitä tähän minkäänlaista huomiota, vaikka unkarilaisten sosiolingvistien viimeaikaiset tutkimukset, esimerkiksi Miklós Kontra'n teos ”Kieli ja yhteiskunta järjestelmänmuutoksen ajan Unkarissa”²⁵ tarjoaisi siihen runsaasti aineistoa. Yleisesti sosialistinen suhtautuminen kieleen oli yllättävän konservatiivista ja yhtenäistä. Kielenhuoltoon panostettiin, mutta sen ainoaksi saavutukseksi jäi, että viimeisiäkin murrepiirteitä vainottiin kouluissa jälkeenjääneisyyden tunnuksina. Budapestissä käytetty kieli muodostui standardiksi, jota eivät kuitenkaan kaikkein korkeimmin koulutetutkaan välttämättä omaksuneet. 1980-luvulla tehdyn tutkimuksen mukaan puhuttelu keskittyi työpaikoillakin etunimen käyttöön. *Toveri (elvtárs)* –puhuttelusanaa käytettiin vain virallisissa kokouksissa ja kommunistipuolueen jäsenten kesken. Kuten Kontra (s. 324) huomauttaa, ’toverin’ lipsauttaminen oli järjestelmänmuutoksen jälkeen varma tapa tehdä itsensä naurunalaiseksi, olihan aiemmin sen vaihtoehtona toiminut puhuttelu *herra* (+titteli) saanut nyt monopolin. Unkarilaisesta *newspeakista* kertoo puolestaan se, miten perussanakirja sensuroitiin 1966. Uuteen versioon tuli muun muassa sanalle ’hyväntekijä’ seuraava selitys: ”Riistoyhteiskunnissa lähimmäisenrakkautta ja uskonnollisuutta korostava, yhteiskunnallisten muutosten tarpeellisuuden peittämiseksi [...] köyhille nöyryyttäviä lahjoituksia antava hyväosainen henkilö tai sellaisten henkilöiden yhdistys”.²⁶

Laakso todistaa taas kerran unkarin suomalais-ugrilaiseksi kieleksi, mikä onkin paikallaan uudelleen yleistyneiden sumeri yms. huuhaa –vertailujen takia (kielisukulaisia esittävä kartta on tosin lipsahtanut väärään paikkaan). Perinteinen historiallinen kielitiede lopettaa Laak-

---

²⁵ Kontra, Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest: Osiris: 2003.

²⁶ ’jótékony’ (szócikk) In: *A magyar nyelv értelmező szótára*. III kötet. Szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.

son tavoin unkarin kielen käsittelyn 1800-luvun kielenuudistukseen. Viimeaikoina sosiolingvistit ovat kuitenkin alkaneet puhua unkarin kielestä ennen ja jälkeen Trianonin (1920) rauhan. Tämän käsityksen mukaan unkarista on jossakin määrin tullut kieli, jolla on monta alueellista yleiskieltä, standardia (vrt. amerikanenglanti, brittienglanti jne.). Vaikka unkarilaiset perinteisen kielitieteen edustajat tiukasti vastustavat tätä kantaa ja mieluummin kitkisivät nämä uudet kontakti-ilmiot 'yhdestä ja ainoasta unkarin kielestä'²⁷, niin esimerkiksi uusimpaan unkarin perussanakirjaan²⁸ on lisätty Slovakian, Karpaatto-Rutenian ja Romanian alueella käytettäviä unkarin sanoja ja merkityksiä.

Toinen asia, joka on saanut laajasti huomiota viime aikoina, on csángó-unkarilaisten kieli.²⁹ Perinteisesti pienen, mutta mielenkiintoisen Romanian Moldovassa asuvan unkarilaisen ryhmän kieltä, csángóa on pidetty unkarin murteena. Se on kuitenkin jo erkaantunut unkarista niissä määrin, että sitä voidaan pitää samanlaisena rakenteilla olevana (*Ausbau*) kielenä kuin kveeni tai meän kieli Pohjolassa. Csángóa koskeva toiminta ja keskustelu Unkarissa on ollut hyvin kuvaavaa järjestelmänmuutoksen jälkeiselle ajattelulle kielen ja identiteetin yhteyksistä. Kova halu yhdistää kansakunta ja auttaa ulkounkarilaisia on esimerkiksi johtanut csángójen kuljettamiseen muille unkarilaisseuduille kouluihin, joissa kulttuuri- ja kielierot sekä erityisesti käytännön negatiiviset asenteet heitä kohtaan ovat johtaneet suuriin vaikeuksiin. Niitä on Klára Sándor kuvannut kirjoituksissaan.³⁰ Vaikka unkarin kielen ykseyden aate toisinaan estää jopa kielitieteilijöitä tunnustamasta kontakti-ilmioita, ei se estä tavallista unkarilaista paheksumasta kaikkea erilaista esimerkiksi Romaniasta tulleiden unkarilaisten kielessä.

Opetusneuvos Lampisen osuus Unkari-teoksessa koskee Trianonin rauhassa syntyneiden Romanian, Slovakian, entisen Jugoslavian ja Karpaatto-Rutenian unkarilaisvähemmistöjä. Aiheen erilliskäsittely on sikäli perusteltua, että nämä isot unkarilaisyhteisöt ovat Unkarissa ja

²⁷ Ks. Kontra, Miklós–Saly, Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris, 1998.

²⁸ *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk.: Pusztai, Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

²⁹ Ks. mm. Euroopan Neuvoston suositus nro. 1521, 2001. <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta01/erec1521.htm>

³⁰ Esim.: Sándor, Klára: *National Feeling or Responsibility?: The Case of the Csángó Language Revitalization*. In: *Multilingua* 2000/1–2. 2000. 141–168.

kansainvälisesti jatkuvan ja kiivaan keskustelun kohteena. Mielenkiintoinen vertailukohta on Itävallassa asuvat unkarilaiset, jotka olivat pitkään tunnetuin unkarilaisvähemmistö kieliantropologi Susan Galin käänteentekevän väitöskirjan³¹ ansiosta. Varsinaisia ulkounkarilaisia (eli läntistä emigraatiota) Lampinen olisi voinut myös kosketella, onhan heitä mm. Yhdysvalloissa yli miljoona. Unkarilaiset, läntiset emigranttisyhteisöt ovat varsin heterogeenisiä, koostuvathan ne sekä alempien yhteiskuntaluokkien talouspakolaisista että laajoista hyvin koulutettujen poliittisten pakolaisten ryhmistä. Aiemmin keskeisten emigranttisyhteisöjen merkitys unkarilaisuuden edustajina on tosin vähentynyt poliittisen avautumisen myötä. Ajallisesti Lampinen keskittyy 1900-lukuun, mutta vähemmistöasioiden taustaa Karpaattien altaassa olisi voinut valottaa kauempaakin menneisyydestä, sillä eri väestöryhmien päätyminen alueelle jää nyt hieman hämärän peittoon. Olisi voinut esimerkiksi mainita sen, että unkarilaisväestön alueellinen hajanaisuus on saanut alkunsa turkkilaiskaudella.

Lampinen keskittyy Unkarin ympärysvaltioiden historian läpikäymiseen, mikä on jonkin verran toistoa kirjan muiden osien kanssa. Ristiriitaisuuksiakin esiintyy, esimerkiksi Lampisen (s. 299) mukaan ensimmäisen maailmansodan jälkeisissä järjestelyissä Romania sai kaikki tavoitteensa läpi, kun taas Vehviläisen mukaan (s. 204) he olisivat halunneet Tiszan rajajoeksi (nyky-Unkarissa asuu noin 10 000 romanialaista). Historian läpikäynnin sijasta tai rinnalla olisi voinut syventyä vähemmistöproblematiikkaan yleensä. Sen keskeinen kysymys on: kuka on unkarilainen? Tähän on eri aikoina vastattu eri tavoilla eri tahoilta, nykyisen keskustelun ymmärtämiseksi olisi kuitenkin tärkeä Lampista painokkaammin alleviivata unkarilaisen eliitin näkevän unkarin kansakunnan yhtenäisenä, ulkoisista piirteistä tärkeimpinä kielen ja historialliset alueet. Ympärysvaltioissa asuvat unkarilaiset ovatkin siis vain niiden *kansalaisia*, eivät kulttuurisesti, kielellisesti jne. niiden yhteiskuntien jäseniä. Voisi siis ajatella, että näiden vähemmistöjen kulttuurinen pääkaupunki olisi Budapest ja että ensisijainen isänmaallinen kiintymys kohdistuisi Unkariin. Viimeaikaiset tutkimukset³² ovat

---

³¹ Gal, Susan: *Language Shift: Social Determinants of Language Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press, 1979.

³² Ks. esim. Csernicskó, István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris, 1998.; Göncz, Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest: Osiris, 1999.; Lanstyák, István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest: Osiris, 2000.

kuitenkin osoittaneet, että nämä yhteisöt ovat lisäksi kehittäneet vahvan alueellisen identiteetin. Se ylittää yhteydet Unkariinkin. Ulkounkarilaisten unkarilaisuuskin on erilaista kuin emämaassa asuvien. Siihen kuuluvat yhtäältä kontaktit toisen (valtion) kulttuurin ja kielen kanssa ja toisaalta unkarilaisuuden kadottamisen pelko, jolloin myös unkarilaisuuden perinteisiin symboleihin takerrutaan lujemmin.

Lampinen käy ansiokkaasti läpi erilaisten valtaryhmien (asuinvaltiot, Unkari, kansainväliset yhteisöt) suhtautumisen unkarilaisvähemmistöihin. Toisinaan kuitenkin itse unkarilaisvähemmistöjen näkökulmat jäävät pimentoon. Esimerkiksi sotien välisellä ajalla vahva *transilvanismi*, idea monikulttuurisesta Transilvaniasta kulttuurissa ja politiikassa jää kovin vähälle huomiolle.

Lampinen kuvaa ulkounkarilaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutumista eri aikoina ja kiinnittää kiitettävästi huomiota keskeisiin kysymyksiin, kuten koulutukseen. Käytännössä kaikki ulkounkarilaiset kärsivät edelleenkin koulutuksellisen tasa-arvon puutteesta, minkä johdosta kaikissa ympärysvaltioissa heidän osuutensa koulutetuista on kaikilla asteilla vähäisempi kuin valtaväestön. Esimerkiksi Slovakiassa vuonna 1991 unkarilaisista 4%:lla oli korkea-koulututkinto, slovakialaisilla 8%:lla, kun taas Romanian korkeakouluissa opiskeli vuonna 2001 noin 25 000 unkarilaista (joista noin 10 000 unkarin kielellä) – valtaväestöä vastaava prosentuaalinen osuus olisi tarkoittanut 40 000 opiskelijaa. Syyt ovat moninaisia, useimmiten ne kuitenkin kulmineituvat kieleen ja siihen liittyviin valtiollisiin diskriminoiviin toimiin. Vaikka Lampinen tarjoaa kaikkeen ratkaisuksi EU-integraatiota, eurooppalaisittain ongelmana on haluttomuus tunnustaa vähemmistöjä yhteisöinä. Kansallisvaltio – sananakin ulkounkarilaisittain vastenmielinen – korostuu ainoana kollektiivisena tekijänä.